

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

ผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำวิทยานิพนธ์เรื่อง การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พิจิตร ประกอบด้วยรายละเอียดดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 เป็นการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ และวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

ส่วนที่ 2 เป็นการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ความหมาย องค์ประกอบ รวมทั้งความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ส่วนที่ 3 เป็นการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวกับประเภทและวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ รวมทั้งแนวคิดการสื่อความหมายธรรมชาติ และแนวทางการจัดทำการสื่อความหมายธรรมชาติด้วย

ส่วนที่ 4 เป็นการศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประกอบด้วยความหมายของการมีส่วนร่วม องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม รวมทั้งยุทธศาสตร์ และระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ส่วนที่ 5 เป็นการรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

1. วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ และวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

1.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Maclsaac, 1996 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2545 : 8-11) เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงจากการปฏิบัติ ซึ่งจะต้องเป็นกระบวนการที่เป็นวงจรต่อเนื่องกันไป ที่เรียกว่า วงจรการวิจัย (Research cycle) ทั้งนี้วงจรการวิจัยดังกล่าวจะประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้

1.1.1 การตรวจตราและการวางแผนงานทั่วไป (Reconnaissance and general plan) ขั้นตอนนี้เป็นการรับรู้ปัญหา และสำรวจตรวจตรา เพื่อทำความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงาน และวางแผนที่จะใช้ยุทธวิธีต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา

1.1.2 การปฏิบัติการ (Action) ขั้นตอนนี้เป็นการดำเนินงานตามแผนงานที่กำหนดไว้ โดยใช้ยุทธวิธีต่าง ๆ

1.1.3 การติดตามกำกับผลการดำเนินงานโดยการสังเกต (Monitoring the implementation by observation) ในขั้นตอนนี้เป็นการสังเกตและบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและผลการปฏิบัติงานระหว่างการดำเนินงานและหลังการดำเนินงานตามแผนงานที่กำหนดไว้ การดำเนินงานในขั้นตอนนี้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล โดยการสังเกตอย่างมีระบบ

1.1.4 การคิดไตร่ตรอง และการทบทวนแก้ไข (Reflection and revision) ขั้นตอนนี้เป็นการนำผลการดำเนินงานที่ได้จากขั้นตอนที่สามมาพิจารณาเพื่อปรับปรุงงาน หากผลการปฏิบัติงานไม่บรรลุเป้าหมาย อาจมีการปรับปรุงการดำเนินงานใหม่และเริ่มดำเนินงานตามวงจรการวิจัยอีกครั้ง ดังภาพประกอบ 3

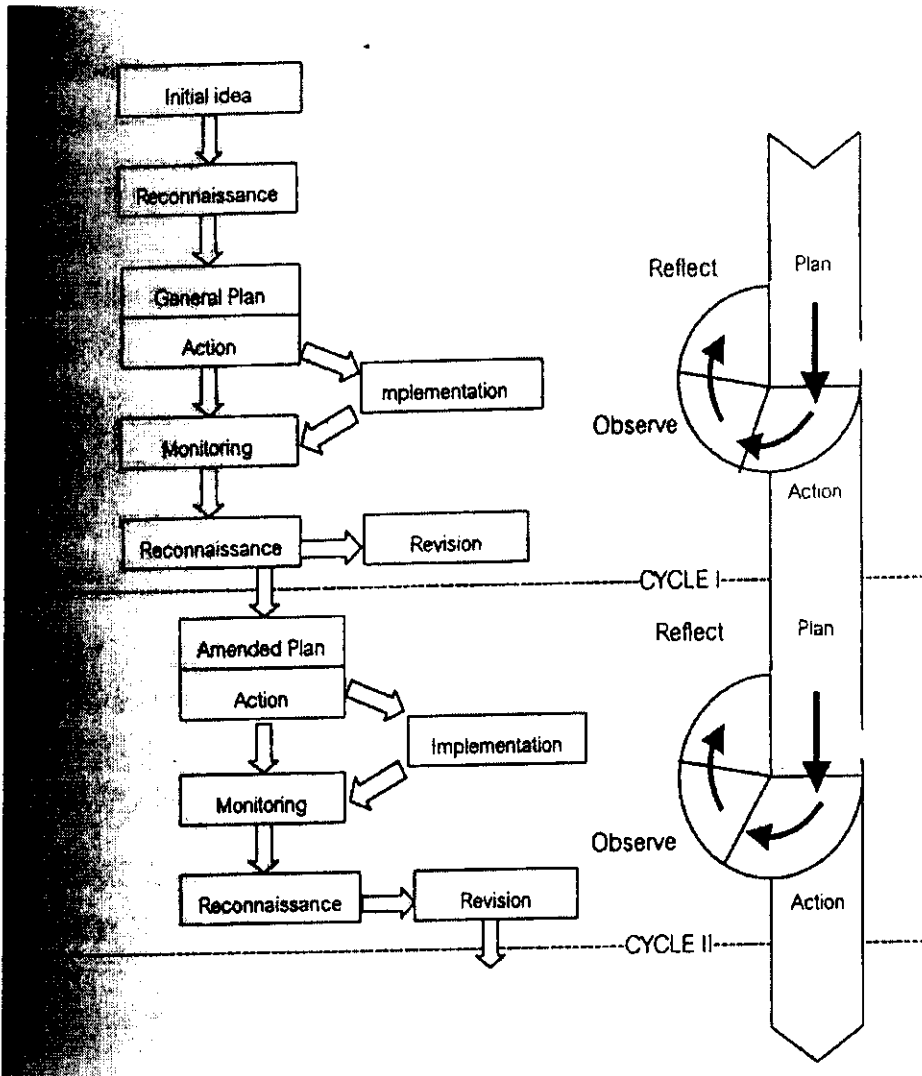
1.2 วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research)

การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการแสวงหาความรู้โดยการพิจารณาปรากฏการณ์สังคมจากสภาพแวดล้อมตามบริบทของสังคม เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อมนั้น (สุภางค์ จันทวานิช, 2543 : 13) โดยมีความเชื่อว่าการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการดับสูญของปรากฏการณ์ทางสังคมไม่มีแบบแผนตายตัว แต่มีความเป็นพลวัตมาก (อุทัย ดุลยเกษม, 2545 : 62) โดยอมรา พงศาพิชญ์ (2544 : 17-20) ได้สรุปหลักการและลักษณะของงานวิจัยเชิงคุณภาพดังต่อไปนี้

1.2.1 งานวิจัยเชิงคุณภาพมีความต้องการข้อมูลที่รอบด้าน เพื่อทำความเข้าใจบริบทของสังคม อันจะนำไปสู่การรวบรวมข้อมูลทางด้านสภาพสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ฯลฯ

1.2.2 งานวิจัยเชิงคุณภาพ คืองานที่ต้องการเข้าใจระบบความคิด ระบบความเชื่อ และตรรกของผู้ที่อยู่ในชุมชนหรือสังคมเพื่อให้ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่สะท้อนระบบคิดของผู้ตอบโดยตรง

1.2.3 การเก็บข้อมูลของงานวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องเก็บจากแหล่งข้อมูลบุคคลที่เลือกสรรแล้วว่ามีความรู้เรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี (Key informate) โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ภาพประกอบ 2 วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการของ Elliott และ Kemis

ที่มา : Kemis, 2541 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2545 : 11

2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวในประเทศไทยได้เจริญรุดหน้ามาตามลำดับ นับตั้งแต่ได้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นภาวะเศรษฐกิจของประเทศ จนเป็นผลให้เกิดรายได้หมุนเวียนมีมูลค่านับแสนล้านบาท ซึ่งส่งผลดีกับเศรษฐกิจของประเทศโดยรวม แต่ในทางตรงกันข้าม การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลับทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540 : 2-1) จึงมีการนำแนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ประสานสอดคล้องกับการอนุรักษ์มาดำเนินการในประเทศไทย และแนวคิดการท่องเที่ยวแนวทางหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจอย่างกว้างขวาง คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2.1 ความหมาย

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้มีผู้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในทัศนะต่าง ๆ ดังนี้

แฮกเตอร์ ซีบาลอส (Hector Ceballos, 2533 อ้างถึงใน กิตติวัฒน์ รัตนติลล ฅ ภูเก็ต, 2541 : 41) แห่งสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources – IUCN) ได้ให้ความหมายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปในแหล่งธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชื่นชม ศึกษาเรียนรู้ และเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ พืชพรรณ และสัตว์ป่า ตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในแหล่งธรรมชาติเหล่านั้น ในทำนองเดียวกับที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้ทำการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางควบคุมพัฒนาการท่องเที่ยวเกาะเต่า และเกาะนางยวน (2537 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540 : 2-18) ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า เป็นการท่องเที่ยวโดยเข้าไปสัมผัสกับธรรมชาติ ซึ่งต้องมีการให้ความรู้ทางนิเวศวิทยาจากผู้ที่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ อย่างแท้จริง เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่เข้าไปมีความรู้เพิ่มขึ้น และยังรวมถึงการรักษาไว้ซึ่งสภาพทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในท้องถิ่น ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ต้องรักษาไว้อีกด้วย

จะเห็นได้ว่านิยามการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่กล่าวมานั้น ให้ความสำคัญกับการศึกษาเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว โดย เบน โบเออร์ (Ben Boer, ม.ป.ป. อ้างถึงใน สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540 : 2-30) ได้ย้ำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องเป็นการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของธรรมชาติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาเรียนรู้และแจกแจงตีความ (Interpretation) สิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ และได้ดูวางแผนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศวิทยา เวลเลอร์และ

คาวีส (Weiler and Davis 1993, อ้างถึงใน Kimmel, 1999 : 41) ยังให้ข้อสังเกตว่า ในการให้ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม ผู้นำจะต้องมีการฝึกฝนทักษะและความรู้อยู่เสมอ โดยทักษะการสื่อความหมายที่ดีนั้นจะต้องมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวด้วย¹

อนึ่ง ยังมีแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ดังเช่น อานาชา งามบุญรัตน์ (2543 : 16) ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ในเอกสารประกอบการสัมมนา เรื่องมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ว่า เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน สมาคมการท่องเที่ยวอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยกล่าวว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่มีจุดมุ่งหมายไปสู่แหล่งธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อความเข้าใจในวัฒนธรรมและธรรมชาติของสถานที่นั้น โดยไม่รบกวนและเปลี่ยนแปลงสภาพทางชีววิทยาของพื้นที่ และชาวบ้านโดยรอบยังมีรายได้จากการท่องเที่ยวด้วย เช่นเดียวกับ อลิซาเบท บู (Elizabeth Boo, 2534 อ้างถึงใน กิตติวัฒน์รัตนดิถ ฅ ภูเก็ต, 2541 : 41) ได้ให้คำนิยาม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า เป็นการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ มีการสร้างงานให้ชุมชนท้องถิ่นและมีรายได้สำหรับการดูแลรักษาพื้นที่ อีกทั้งยังมีการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมด้วย

นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในทัศนะที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดย เบอร์เล่ (Berle, 1990) และ ซิล (Zell, 1992) (อ้างถึงใน Orams and Hill, 1998 : 33) และ ฮันเตอร์และกรีน (Hunter and Green 1995, อ้างถึงใน Schaller, 2001 : 1) เห็นพ้องกันว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการประนีประนอมระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

โดยสรุป สำหรับประเทศไทย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยซึ่งมีหน้าที่หลักในการรับผิดชอบด้านการท่องเที่ยวนั้น ได้ให้คำจำกัดความการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการภายในประเทศ ดังนี้

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้

¹ดูรายละเอียดในหัวข้อการสื่อความหมาย หน้า 20 - 24

เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540 : 2-51)

2.2 องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากคำจำกัดความดังกล่าวมาแล้วนั้น สามารถจำแนกองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้เป็น 4 องค์ประกอบหลัก (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540 : 2 - 46) ดังนี้

2.2.1 องค์ประกอบด้านพื้นที่ ซึ่งจะต้องเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติเป็นหลัก

2.2.2 องค์ประกอบด้านการจัดการ ต้องเป็นการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมน้อยที่สุด เพื่อให้เกิดความยั่งยืน

2.2.3 องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ และความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้อง ทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนในท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง

2.2.4 องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน นอกจากแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านดังกล่าวมาแล้ว อุทัย คลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2541) ยังได้เสนอหลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จากรายงานการประเมินผลโครงการเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืนและมีชุมชนเป็นพื้นฐานที่บ้านห้วยฮี ต.ห้วยปลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอนว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทัศนคติของชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้องในการจัดการรวมถึงนักท่องเที่ยว ให้เข้าใจว่าการท่องเที่ยวดังกล่าวเป็นเรื่องของการแบ่งปันสิ่งที่ชุมชนมีอยู่ เช่น ธรรมชาติ วัฒนธรรม จิตวิญญาณ ให้แก่ผู้มาเยือน ทั้งนี้ สามารถส่งเสริมกระบวนการเหล่านี้ให้เกิดขึ้นได้โดยการฝึกอบรมทั้งด้านเทคนิคกระบวนการ และทักษะการคิดวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ เพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนาความคิด ความเข้าใจ และจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ป่า วิถีชีวิตแบบชุมชนชนบทด้วยความเชื่อมั่น มองเห็นความเชื่อมโยงของธรรมชาติ วัฒนธรรม กับรายได้ที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับ The International Ecotourism Society's (2544) ซึ่งได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเด็นการวางแผนและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องมีองค์กรต่าง ๆ ทั้งนักท่องเที่ยว นักธุรกิจ และชุมชนเข้ามาร่วมวางแผน เพื่อให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรายได้ไปได้พร้อมกัน

2.3 ความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นอกจากจะเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นในชุมชนแล้ว ยังเป็นปัจจัยสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนอีกด้วย โดยอรรถศรี งามวิทยาพงศ์ (2545) ได้กล่าวถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า เกิดจากปัจจัยหลายประการ ทั้งการมีโอกาสรเรียนรู้การจัดการท่องเที่ยว การมีอำนาจตัดสินใจ และกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยว แต่ทั้งนี้ยังต้องส่งเสริมปัจจัยอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงปัจจัยดังกล่าวอีกด้วย เช่น การปฏิสัมพันธ์กันในชุมชน กำนนิยมพื้นฐานในเรื่องต่างๆ รวมทั้งทัศนคติต่อธรรมชาติ นอกจากนี้ รำไพพรรณ แก้วสุริยะ (2545 : 2-3) ยังกล่าวถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวในด้านสังคม การเมือง และการปกครองว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะช่วยสร้างสันติภาพ เนื่องจากนักท่องเที่ยวมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวัฒนธรรมระหว่างกัน ทำให้ความแตกต่างของเชื้อชาติและวัฒนธรรมลดลงด้วย

กล่าวโดยสรุป การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่เพียงจะเป็นแนวทางการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการพัฒนาสังคมควบคู่ไปด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางดังกล่าว แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 จึงได้กำหนดให้มีแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้น โดยมุ่งเน้นให้มีการพัฒนาคน ชุมชน และสังคม มีการกำหนดยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศที่ยั่งยืนต่อไป (พัชริน คำรงกิตติกุล, น.ป.ป. : 1)

3. เส้นทางการศึกษาธรรมชาติ

การศึกษาเอกสารในหัวข้อเส้นทางการศึกษาธรรมชาติ ผู้วิจัยได้รวบรวมประเด็นต่าง ๆ ที่ครอบคลุมทั้งในหัวข้อการแบ่งประเภทของเส้นทางการศึกษาธรรมชาติของประเทศต่าง ๆ และในประเทศไทย รวมทั้งวิธีการจัดทำเส้นทางการศึกษาธรรมชาติที่ต้องคำนึงถึงหลักการสำคัญและข้อจำกัดต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังได้รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสื่อความหมายในเส้นทางการศึกษาธรรมชาติด้วย

กิจกรรมต่าง ๆ ที่มักใช้ในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ การเดินป่า ศึกษาธรรมชาติ ส่องสัตว์ ดูนก ดูแมลง ล่องแพ ล่องเรือยาง พายแคนู ดำน้ำ ขี่จักรยานชมธรรมชาติ ถ่ายรูป ศึกษาท้องฟ้า ศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์ เที่ยวหมู่บ้านชนบท และศึกษาวิถีชีวิตชาวบ้าน (อำนาจ งามบุญรัตน์, 2543 : 27) กิจกรรมเหล่านี้ล้วนแต่ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่นั่น ๆ ทั้งสิ้น กิจกรรมศึกษาธรรมชาติก็เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ได้รับความสะดวกจากนักท่องเที่ยวอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดทำเส้นทางการศึกษาธรรมชาติ เพื่อใช้เป็น

อุปกรณ์พื้นฐานในการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวในเรื่องของสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยังทำให้นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้สัมผัสธรรมชาติอย่างใกล้ชิดอีกด้วย (รัตนา ลักษณะวารกุล, 2540 : 1)

รัตนา ลักษณะวารกุล ได้กล่าวถึงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ในเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาหัวหน้าอุทยานแห่งชาติและวนอุทยาน ครั้งที่ 2 (2540 : 1) ว่า เส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นประเภทหนึ่งของเส้นทางสื่อความหมาย (Interpretive trail) ซึ่งเป็นเครื่องมือทางการศึกษาอย่างหนึ่งที่จะให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไป สามารถจัดสร้างได้ในเขตสงวนประเภทต่าง ๆ เช่น อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่า ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ เส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่ามีหลายประเภท เช่น ทางเดินชมป่า ทางจักรยาน ทางขี่ม้า เป็นต้น เส้นทางแต่ละประเภทมีวัตถุประสงค์และสิ่งที่น่าสนใจแตกต่างกัน แต่เส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อสื่อความหมายนั้น จะต้องออกแบบอย่างรอบคอบ เพื่อให้มีเนื้อหาสาระควมค่าแก่การแวะเข้าชม ซึ่งนักท่องเที่ยวจะได้รับความรู้มากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ชีวะภาพ ชีวะธรรม (2541 : 2) ได้กล่าวถึงเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วยตนเอง ในการศึกษาการประเมินและปรับปรุงคุณภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วยตนเองอย่างกา อุทยานแห่งชาติคอยอินทนนท์ว่า เส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นรูปแบบหนึ่งของการให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว โดยการจัดสร้างเส้นทางเดินเท้าที่มีการออกแบบสื่อประเภทต่าง ๆ ประกอบในเส้นทาง เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้เกี่ยวกับสภาพธรรมชาติตลอดเส้นทางได้ สื่อที่ใช้อาจเป็นแผ่นป้ายบรรยายติดตั้งตามเส้นทาง หรือจัดทำแผ่นพับแสดงรายละเอียดของสิ่งที่ต้องการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว โดยมีการทำเครื่องหมายที่ทำกาารสื่อบนเส้นทางเดินเท้า

3.1 ประเภทของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

เส้นทางศึกษาธรรมชาติได้มีการจัดประเภทไว้หลายลักษณะ (รัตนา ลักษณะวารกุล, 2540 : 5 - 6) ตามวัตถุประสงค์ของเส้นทาง โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1.1 ประเทศนิวซีแลนด์ The New Zealand Walk Commission และ Australian National Parks and Wildlife Service ได้มีการแบ่งประเภทของเส้นทางศึกษาธรรมชาติออกเป็น 3 ประเภท คือ

3.1.1.1 ทางเดิน (Walk) คือ เส้นทางเดินเท้าระยะสั้นที่มีแนวทางที่ชัดเจนเหมาะสมสำหรับบุคคลทั่วไป มีการสื่อความหมายในเส้นทางตามหัวข้อที่กำหนด ระยะเวลาที่ใช้ในการเดินไม่เกิน 4 ชั่วโมง

3.1.1.2 รอยทาง (Track) คือ เส้นทางเดินเท้าที่มีข้อจำกัดด้านความสะดวกสบาย เหมาะสำหรับผู้มีประสบการณ์ในการเดินป่า โดยอาจมีสิ่งอำนวยความสะดวกเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ป้ายสื่อความหมายในจุดต่าง ๆ เท่าที่จำเป็น

3.1.1.3 แนวทาง (Route) คือ เส้นทางเดินเท้าที่ไม่มีการจัดทำแนวทางที่ชัดเจน เหมาะสำหรับผู้ใช้เส้นทางที่มีประสบการณ์ในการเดินป่ามาก ไม่มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวก

3.1.2 ประเทศสวีเดน มีการแบ่งเส้นทางศึกษาธรรมชาติออกเป็น 2 แบบ คือ

3.1.2.1 เส้นทางที่ใช้ในการสื่อเฉพาะเรื่อง (Object trail) เป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่มีการกำหนดเรื่องที่จะให้ผู้ผู้ใช้ได้ศึกษา เช่น การสื่อความหมายเฉพาะเรื่องชนิดพันธุ์ไม้ในพื้นที่นั้น โดยจัดทำป้ายหมายเลขหรือตัวอักษร หรือชื่อชนิดไม้ติดไว้ใกล้ต้นไม้ต้นนั้น ในกรณีนี้จะต้องมีการเตรียมคู่มือที่จะอธิบายตามหมายเลข ซึ่งอาจจะเป็นแผ่นพับหรือหนังสือเล่มเล็กๆ ที่ระบุเนื้อหาเกี่ยวกับชื่อสามัญ ชื่อวิทยาศาสตร์ ข้อมูลทั่วไป ถูคูที่ออกดอก การกระจายพันธุ์ ถิ่นที่อยู่อาศัย ประโยชน์ของไม้และอื่นๆ หรืออาจจะใช้การบรรยายและมีรูปภาพประกอบติดแสดงไว้บนป้ายและติดตั้งไว้ใกล้กับต้นไม้ต้นนั้น แต่ทั้ง 2 รูปแบบควรเน้นในเรื่องของการทำเครื่องหมายไว้ที่ชนิดไม้ต้นนั้น

3.1.2.2 เส้นทางศึกษาธรรมชาติเรื่องทั่วไปของพื้นที่ (Site trail) เส้นทางลักษณะนี้ไม่ได้เน้นสิ่งที่น่าสนใจเพียงเรื่องเดียว แต่เป็นการสื่อความหมายในภาพรวมของพื้นที่ เช่น สังคมพืชของพื้นที่นั้น ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งจะมีการสรุปไว้ในคู่มือที่มีรูปภาพ การกำหนดจุดในพื้นที่ที่จะใช้หมายเลขหรือตัวอักษร การสื่อความหมายในลักษณะนี้ควรเป็นเรื่องที่ผู้ศึกษาต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการสังเกต การถามคำถามซึ่งจะเป็นการกระตุ้นให้ผู้ผู้ใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียนให้ใช้ความคิด และมีปฏิริยาร่วมด้วยตนเอง (รัตนา ลักขณาารกุล, 2540 : 4)

3.1.3 ประเทศสหรัฐอเมริกา แบ่งเส้นทางออกเป็น 3 ประเภท คือ

3.1.3.1 เส้นทางเพื่อการนันทนาการ (Recreation trails) เป็นเส้นทางที่สร้างผ่านแหล่งพักผ่อนหย่อนใจซึ่งมีจุดเด่นที่น่าสนใจหลากหลาย และสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อไปยังเมืองต่าง ๆ ได้ในขณะเดียวกัน

3.1.3.2 เส้นทางเพื่อชมทัศนียภาพ (Scenic trails) เป็นเส้นทางที่มีจุดเด่นด้านทัศนียภาพที่งดงามสองข้างทาง มีพื้นที่ธรรมชาติหรือแหล่งประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ และไม่อนุญาตให้รถยนต์ใช้เส้นทาง

3.1.3.3 เส้นทางเชื่อมหรือเสริม (Connecting or Side trails) เป็นเส้นทางที่ใช้ในการเข้าถึงเส้นทางทั้งสองชนิดข้างต้น

3.1.4 ประเทศไทย กองอุทยานแห่งชาติ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ผดุง อยู่สมบูรณ์, 2542 : 30-33) ได้แบ่งประเภทของเส้นทางศึกษาธรรมชาติออกเป็น 3 ประเภท คือ

3.1.4.1 เส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ (Formal teaching trails) เป็นเส้นทางที่เน้นการสื่อความหมายธรรมชาติอย่างเป็นระบบ ทั้งแบบมีนักสื่อความหมายและไม่มีนักสื่อความหมาย เพื่อให้ความรู้เบื้องต้นแก่นักท่องเที่ยว ในระยะทางการเดินที่ไม่ไกลและลำบากมากนัก

3.1.4.2 เส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติระยะไกล (Walking or Hiking trails) เป็นเส้นทางเดินป่าที่ไม่เน้นถึงความสะดวกและการสื่อความหมายในเส้นทาง

3.1.4.3 เส้นทางการใช้ประโยชน์พิเศษ (Special use trails) เป็นเส้นทางที่จัดขึ้นเฉพาะกรณีพิเศษ เพื่อเป็นทางเลือกของคนบางกลุ่ม เช่น เส้นทางจักรยาน เส้นทางขี่ม้า เส้นทางสำหรับคนพิการ เส้นทางเดินเรือ เส้นทางไดน้ำ

3.2 วิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

3.2.1 แนวทางการออกแบบและสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จากการศึกษาแนวทางการออกแบบและสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติ มีแนวทางที่สอดคล้องกัน ดังนี้ (รัตนา ลักขณาวรรกุล, 2540 : 18 - 20 ; วิโรจน์ นาคแท้, ม.ป.ป. : 8 ; Jim Enright, 2538)

3.2.1.1 เส้นทางเดินเท้าเพื่อศึกษาธรรมชาติควรมีระยะทางสั้น และก่อให้เกิดความเข้าใจแก่ผู้มาใช้เส้นทาง เส้นทางเดินเท้าที่มีประสิทธิภาพในการสื่อความหมายควรมีระยะทางประมาณ 800 -1,000 เมตร และสามารถเดินจากที่หนึ่งไปที่หนึ่งในเวลา 30 นาที โดยมีนักธรรมชาติวิทยาเป็นผู้นำ

3.2.1.2 การวางแผนเส้นทางควรจะเป็นเส้นทางเดียวกลับมายังจุดเริ่มต้น (Loop trail) หรือจุดที่ใกล้เคียงและเป็นทางเดินเท้าทางเดียว (One way) เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการพบกันของกลุ่ม

3.2.1.3 ควรหลีกเลี่ยงที่จะจัดสร้างเส้นทางเดินเท้าที่ยาวและตรง เส้นทางเดินเท้าที่เป็นรูปโค้งเป็นช่วง ๆ จะก่อให้เกิดบรรยากาศในการใช้เส้นทาง เส้นทางไม่ควรจะเป็นแนวตรงเกินกว่า 30 เมตร

3.2.1.4 ควรออกแบบเส้นทางที่ตัดกัน เพื่อให้มีการเชื่อมโยงเข้าถึงจากทางหนึ่งไปยังอีกทางหนึ่ง และจะต้องมีป้ายหรือเครื่องหมายแสดงให้ชัดเจน เพื่อช่วยให้ผู้มาเที่ยวชมและนักธรรมชาติวิทยามีโอกาสเลือกเส้นทาง หากนักท่องเที่ยวมีเวลาที่จะใช้เส้นทางตัดกันเป็นทางเลือก พวกเขาจะมีโอกาสในการศึกษาหาความรู้เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ เส้นทางในลักษณะนี้ยังช่วย

เพิ่มระดับความน่าสนใจของพื้นที่ รูปแบบเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพและเป็นรูปแบบพื้นฐาน ได้แก่ เส้นทางรูปเลขแปด และเส้นทางรูปเกือบม้า นอกจากนี้ ควรหลีกเลี่ยงการผ่านจุดอันตรายต่างๆ เช่น หน้าผาสูง หรือริมเหว

3.2.1.5 ผิวหน้าของเส้นทางเดินเท้าเพื่อศึกษาธรรมชาติที่ผ่านเข้าไปในป่า ควรจะมีความกว้างประมาณ 1.2 - 1.8 เมตร สำหรับในพื้นที่โล่ง ควรจะกว้างประมาณ 1.8 - 2.4 เมตร เพื่อให้คนชมธรรมชาติวิทยาหรือผู้บรรยายใช้พื้นที่ในการรวมกลุ่มผู้ฟัง

3.2.1.6 ความลาดชันของทางเดิน ถ้าเป็นระยะสั้นไม่ควรเกิน 20 เปอร์เซ็นต์ และหากเป็นทางเดินในระยะไกลไม่ควรเกิน 12 เปอร์เซ็นต์ และหากมีส่วนใดเกิน 20 เปอร์เซ็นต์ ควรจัดทำเป็นขั้นบันได และมีการสร้างระบบระบายน้ำเพื่อป้องกันการกัดชะพังทลายของดิน ความลาดชันที่เหมาะสมแก่การเดินสบาย ๆ ประมาณ 7 เปอร์เซ็นต์

3.2.1.7 ในกรณีที่ทางเดินมีระยะทางยาว ทุกๆ ระยะทาง 4.5 - 8 กิโลเมตร หรือทุกจุดที่มีความน่าสนใจ มีทิวทัศน์สวยงาม ควรจัดทำเก้าอี้หรือที่นั่งพักไว้ให้ ถ้ามีระยะทางระหว่าง 8 - 25 กิโลเมตร หรือเดินเป็นระยะทางเกินกว่า 5 ชั่วโมงขึ้นไป อาจทำที่พักค้างแรม หรือห้องน้ำไว้ด้วย

3.2.1.8 สิ่งอำนวยความสะดวกในเส้นทาง ควรคำนึงถึงการใช้วัสดุที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม เช่น สะพาน

3.2.1.9 ในเส้นทางที่มีการตกแต่งต้นไม้ ควรตกแต่งในส่วนที่จะมีผลกระทบต่อเส้นทาง เช่น ตอไม้ กิ่ง และควรลบร่องรอยจากการตัดกิ่งไม้เพื่อป้องกันอันตรายด้วย

3.2.2 วิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

นอกจากจะมีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเขตสงวน เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน หรือศูนย์ศึกษาธรรมชาติแล้ว ยังมีการริเริ่มจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในพื้นที่ธรรมชาติของชุมชน เพื่อเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีชุมชนเป็นพื้นฐาน โดยมีวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ดังเช่นที่ใช้ในการจัดทำในเขตสงวนต่าง ๆ ดังนี้

3.2.2.1 รวบรวมเส้นทางเดินป่าเส้นทางต่างๆ จากคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่ และ/หรือชาวบ้านที่เคยประสบหรืออาจพบเห็น

3.2.2.2 ศึกษาลักษณะเส้นทางต่าง ๆ ที่รวบรวมได้จากข้อ 3.2.2.1 โดยพิจารณาจากแผนที่ภูมิประเทศ มาตราส่วน 1:50,000 และจากภาพถ่ายทางอากาศหรือภาพถ่ายดาวเทียม มาตราส่วนใหญ่ ซึ่งสามารถศึกษาลักษณะความลาดชันของพื้นที่ ชนิดป่า และลักษณะภูมิประเทศที่น่าสนใจ เช่น แหล่งน้ำ หรือ หน้าผา เป็นต้น

3.2.2.3 กำหนดแนวทางของเส้นทาง และพื้นที่ที่น่าจะเหมาะสมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในเบื้องต้น

3.2.2.4 ดำเนินการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นอย่างคร่าวๆ ตลอดเส้นทางโดยการเดินเท้า เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของพื้นที่ในด้านต่างๆ คือ

- (1) ลักษณะของป่าและพืชพรรณ
- (2) ลักษณะทางปฐพีและธรณีวิทยา
- (3) สภาพภูมิประเทศ ได้แก่ระดับความลาดชัน ระดับความสูงของพื้นที่ เป็นต้น
- (4) ความเชื่อมโยงและลักษณะของเส้นทางคมนาคม
- (5) จุดเด่นที่น่าสนใจ ความงดงามของธรรมชาติ รวมถึงมุมมองโดยรอบพื้นที่

3.2.2.5 กำหนดเส้นทางที่คาดว่าจะพิจารณาเป็นเส้นทางเดินเท้าลงในแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศเพื่อสำรวจอย่างละเอียดต่อไป

3.2.2.6 ทำการสำรวจในรายละเอียดของเส้นทางที่คัดเลือกไว้ในพื้นที่จริง โดยใช้ อุปกรณ์เข็มทิศ เครื่องหาพิกัดด้วยสัญญาณดาวเทียม (GPS) เครื่องวัดระดับความสูง และแผนที่ ภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 ทำการจำลองลักษณะพื้นที่ลงในแผนที่วัดระยะทางโดยใช้เทปวัดระยะ ในเส้นทางที่จะกำหนดเป็นเส้นทางเดินเท้าเพื่อศึกษาธรรมชาติ

พร้อมกับการสำรวจในข้อ 3.2.2.6 ให้ทำการวิเคราะห์เส้นทาง (Trail and site analysis) มุมมองและองค์ประกอบภูมิทัศน์ที่จุดต่างๆ วิเคราะห์สภาพของพื้นที่ ทั้งจุดเริ่มต้นเส้นทาง และจุดสิ้นสุดเส้นทาง กำหนดหัวข้อในการสื่อความหมายธรรมชาติ จุดที่ทำการสื่อความหมาย ศักยภาพของพื้นที่และทรัพยากรที่จะใช้ในการสื่อความหมายธรรมชาติ บริเวณที่อาจเกิดอันตราย จากการประกอบกิจกรรม แนวทางการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มเติม

3.2.2.7 จัดทำรายงานผลการสำรวจเส้นทางและการออกแบบเส้นทาง (รัตนาลักษณ์วารกุล, 2540 : 14 - 15)

3.2.3 ข้อจำกัดในการออกแบบเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จากการศึกษาและวิเคราะห์ทางเดินป่าเพื่อจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในอุทยานแห่งชาติแม่จรม จ.น่าน (ผดุง อยู่สมบุญ, 2542 : 33 - 34) มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติซึ่งสอดคล้องกับข้อจำกัดพื้นฐานในการกำหนดเส้นทางเดินเท้า จากการศึกษาการประเมินและปรับปรุงคุณภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วยตนเองอ่างกา อุทยานแห่งชาติคอกยอินทนนท์ (ชีวะภาพ ชีวะธรรม, 2541 : 15 - 16) ดังนี้

3.2.3.1 ในการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติต้องคำนึงถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

3.2.3.2 ใช้วัตถุดิบที่มีตามธรรมชาติมาพัฒนาเป็นอุปกรณ์สื่อความหมาย โดยเน้นการประหยัดและการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ทั้งนี้รวมถึงการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกหรือสัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งต้องมีความเหมาะสมกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม

3.2.3.3 ผู้จัดทำต้องคุ้นเคยกับลักษณะทางกายภาพ เพราะจะได้ไม่มองข้ามจุดสำคัญ

3.2.3.4 เส้นทางศึกษาธรรมชาติต้องคำนึงถึงความต้องการของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่ม และยังสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ทุกกลุ่ม

3.2.3.5 เน้นการเสริมสร้างประสบการณ์ที่ดีและแปลกใหม่ โดยคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ใช้ประโยชน์

นอกจากเส้นทางศึกษาธรรมชาติจะต้องคำนึงถึงหลักการต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศดังกล่าวมาแล้ว ยังต้องอาศัยการสื่อความหมายทั้งโดยคนและอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวมองเห็นภาพรวมของสภาวะแวดล้อมและเกิดการเรียนรู้มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวกับการสื่อความหมายในธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

3.3 การสื่อความหมายธรรมชาติ

3.3.1 ความหมาย

กองอุทยานแห่งชาติ (2533 : 25) และสุรเชษฐ์ เชนฐมาส (2527 อ้างถึงใน รักฉัตร เลहनิช, 2543 : 14) ได้ให้ความหมายของการสื่อความหมายธรรมชาติไว้ โดยหมายถึง การเลือกใช้วิธีการและเทคนิคในการถ่ายทอดข้อเท็จจริงเกี่ยวกับธรรมชาติและผลิตผลทางวัฒนธรรมในลักษณะที่ง่ายต่อการเข้าใจของนักท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความเพลิดเพลินและเป็นการกระตุ้นให้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อม และความสำคัญของการอนุรักษ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยให้นักท่องเที่ยวได้พัฒนาจิตสำนึก โดยใช้การสื่อความหมายธรรมชาตินั้นเป็นตัวกระตุ้นนักท่องเที่ยวให้รู้จักใช้ทรัพยากรด้วยความระมัดระวัง และปลูกฝังพฤติกรรมที่ถูกต้อง อีกทั้งยังช่วยลดผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยชักนำให้หลีกเลี่ยงการใช้พื้นที่ที่เปราะบาง นอกจากนี้ การสื่อความหมายธรรมชาติยังเป็นเครื่องมือเสริมสร้างการประชาสัมพันธ์ด้วย

นอกจากนี้ ทิวเดน (Tilden, 2520 อ้างถึงใน รักฉัตร เลहनิช, 2543 : 14) ได้ให้นิยามการสื่อความหมายธรรมชาติว่า เป็นกิจกรรมการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเปิดเผยความหมายและความสัมพันธ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้สิ่งของหรือวัตถุดั้งเดิม สิ่งที่ประสบด้วยตนเองและตัวกลางที่แสดงไว้ มากกว่าเป็นการสื่อสารข้อเท็จจริงด้วยวิธีการธรรมดา เพื่อเป็นการ

กระตุ้นให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังขยายความสนใจและความรู้ และสร้างความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

โดยสรุป การสื่อความหมายธรรมชาติเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้และความเพลิดเพลินเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง โดยจะต้องกระตุ้นความรู้สึกรักของนักท่องเที่ยวให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านั้นด้วย

3.3.2 หลักการสื่อความหมาย

หลักการสื่อความหมายนั้น ต้องคำนึงถึงบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ นักสื่อความหมาย และนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ โดยกรมป่าไม้ ได้กล่าวถึงในรายงานการอบรมเชิงปฏิบัติการ การสื่อความหมายเบื้องต้น (2533 : 39) ไว้ว่า นักสื่อความหมายควรมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศในพื้นที่เป็นอย่างดี และมีความใส่ใจดูแลนักท่องเที่ยวที่มาเยือนให้ได้รับความรู้มากที่สุด นอกจากนี้ ในแต่ละพื้นที่จะมีจุดเด่นเฉพาะตัว ดังนั้นการจะสื่อความหมายในเรื่องใดก็ตาม ควรสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวด้วย ส่วนนักท่องเที่ยวต้องเป็นผู้ต้องการหาประสบการณ์ใหม่ ๆ และมีความต้องการศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ

นอกจากนี้ ทิวเดน (Tilden, 2510 อ้างถึงใน ผดุง อยู่สมบูรณ์, 2542 : 34 - 35) ยังได้วางหลักการสื่อความหมายที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นรากฐานของการสื่อความหมายไว้ดังนี้

(1) การสื่อความหมายที่เกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะต้องจัดทำภายใต้ขอบเขตของความสนใจและประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว

(2) ข้อมูลข่าวสารมิใช่การสื่อความหมาย การสื่อความหมายจะต้องเป็นการให้ความหมายที่อาศัยข้อมูล แต่การสื่อความหมายทุกชนิดจะรวมข้อมูลเข้าไว้ด้วยกัน

(3) การสื่อความหมายเป็นศิลปะ ซึ่งจะต้องใช้ศิลปะหลายๆ อย่างประกอบกัน

(4) จุดมุ่งหมายหลักของการสื่อความหมายมิใช่การสอน แต่เป็นการกระตุ้นความรู้สึกรักหรืออารมณ์

(5) การสื่อความหมายควรมีจุดมุ่งหมายในการเสนอความหมายรวม มากกว่าการสื่อความหมายบางส่วน

(6) การสื่อความหมายที่จัดทำขึ้นสำหรับเด็ก (ไม่เกิน 12 ปี) ควรใช้วิธีการที่แตกต่างไปจากที่จัดทำให้กับผู้ใหญ่

นอกจากนี้ การสื่อความหมายที่ประสบความสำเร็จยังต้องประกอบด้วยเทคนิคและบุคลิกภาพของนักสื่อความหมายด้วย โดยกองอุทยานแห่งชาติ (2533 : 43) ได้กล่าวถึงเทคนิคที่จะช่วยเสริมในการปฏิบัติงานของนักสื่อความหมาย ดังนี้

- (1) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทั้งข้อดีและข้อบกพร่องของโปรแกรมการสื่อความหมายในระหว่างนักสื่อความหมายด้วยกัน
- (2) มีการพัฒนาและปรับปรุงโปรแกรมการสื่อความหมายอยู่เสมอ
- (3) การสังเกตปฏิบัติการและพฤติกรรมของผู้มาเรียนขณะดำเนินการหรือสิ้นสุดโปรแกรมการสื่อความหมายเพื่อเป็นการประเมินผล
- (4) การฝึกฝนเกี่ยวกับโปรแกรมการสื่อความหมายอยู่เสมอ

3.3.3 ประเภทของการสื่อความหมาย

กองอุทยานแห่งชาติ และ แกรนต์ ดับบลิว ชาร์พ (Grant W. Sharpe, ม.ป.ป. อ้างถึงใน สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2540 : 3 - 42) ได้แบ่งประเภทของการสื่อความหมายธรรมชาติออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

3.3.3.1 การสื่อความหมายโดยมีผู้นำทางและผู้บรรยาย (Guided trail) เป็นการนำเสนอข้อมูลให้แก่นักท่องเที่ยว โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นสื่อกลางในการนำเสนอข้อมูล ข้อดีของการสื่อความหมายประเภทนี้ คือเป็นการสื่อความหมายสองทาง เจ้าหน้าที่สามารถตรวจสอบและประเมินผลได้ทันที ขณะเดียวกัน ผู้ใช้เส้นทางก็สามารถมีส่วนร่วมได้ แต่มีข้อจำกัดด้านงบประมาณและกำลังเจ้าหน้าที่ อีกทั้งบุคลากรจะต้องมีความสามารถและใจรัก รู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

3.3.3.2 การสื่อความหมายที่ไม่มีผู้นำทางหรือบรรยาย เป็นการสื่อทางเดียว ซึ่งคือทางเดินศึกษาธรรมชาติด้วยตนเอง (Self-guided trail) โดยจะมีอุปกรณ์การสื่อความหมายประกอบในเส้นทาง ผดุง อยู่สมบูรณ์ (2541 : 18) ได้แบ่งอุปกรณ์การสื่อความหมายเป็น 4 ประเภท คือ สมุดคู่มือ แผ่นพับ ป้าย และ โสตทัศนอุปกรณ์ การสื่อความหมายประเภทนี้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ไม่จำกัดจำนวนและเวลา แต่ไม่สามารถอธิบายได้ทุกสิ่งทุกอย่าง และต้องมีการบำรุงรักษาอุปกรณ์ที่ใช้ในการสื่อความหมายอยู่เสมอ ทั้งนี้ ในการเลือกใช้อุปกรณ์การสื่อความหมาย ชาร์พ (Sharpe, 2525 อ้างถึงใน รักฉัตร เลहनิช, 2543 : 18) ยังได้เสนอปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกอุปกรณ์การสื่อความหมาย ดังนี้

(1) นักท่องเที่ยว สิ่งที่ต้องพิจารณา คือ ภูมิหลัง ความต้องการ ลักษณะการปรับตัว และปฏิกริยาของนักท่องเที่ยว ความสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวกับสื่อ ความปลอดภัย ฤดูกาลท่องเที่ยว และระยะเวลาในการท่องเที่ยว นอกจากนักท่องเที่ยวกลุ่มปกติแล้ว จะต้องคำนึงถึงนักท่องเที่ยวกลุ่มที่มีความบกพร่องทางร่างกาย คนชรา เด็ก ชาวต่างชาติ หรือคนที่มีระดับการศึกษาต่าง ๆ กันด้วย

(2) ทรัพยากรธรรมชาติ การพิจารณาเลือกสื่อที่ขึ้นขึ้นอยู่กับเนื้อเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่จะสื่อว่าเป็นเรื่องใด ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ระบบนิเวศ ธรณีวิทยา หรือ

ปรากฏการณ์ธรรมชาติ และสิ่งที่จะเลือกใช้จะต้องช่วยป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นด้วย

(3) ผลกระทบที่เกิดหลังการพัฒนา จะต้องเข้าใจและรู้ถึงผลกระทบที่จะเกิดจากการพัฒนาให้มีโปรแกรมสื่อความหมายในพื้นที่

(4) ต้นทุนในการผลิตและติดตั้ง

(5) การดูแลรักษา

(6) สภาพลมฟ้าอากาศ

จะเห็นได้ว่า การสื่อความหมายทั้งแบบมีผู้บรรยายและไม่มีผู้บรรยาย แม้จะมีเงื่อนไขการใช้ต่างกัน แต่ต่างมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ เพื่อให้นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่มาศึกษาธรรมชาติได้รับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ และนำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านั้นด้วย

3.3.4 แนวทางการจัดทำสื่อความหมาย

ชาร์พ (Sharpe, 2519 : 13 อ้างถึงใน ชีวะภาพ ชีวะธรรม, 2541 : 29) ได้เสนอแนวทางการวางแผนเพื่อจัดทำสื่อความหมายตามลำดับ 7 ขั้นตอน คือ

3.3.4.1 กำหนดวัตถุประสงค์ที่มีความเป็นไปได้ และเฉพาะเจาะจง

3.3.4.2 สํารวจทรัพยากรของพื้นที่ เพื่อกำหนดและกำหนดสาระสำคัญของระบบนิเวศ กระบวนการทางธรณี และพัฒนาการของชุมชน

3.3.4.3 วิเคราะห์สิ่งที่จะสื่อความหมาย โดยวิเคราะห์จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ มีการคัดเลือกเนื้อหา และพิจารณาเลือกสื่อที่จำเป็นต่อการบอกเรื่องราวที่จะสื่อความหมาย ซึ่งรวมถึงสื่อที่ใช้บุคคลและไม่ใช้บุคคล

3.3.4.4 ประกอบขึ้นเป็นแผนสื่อความหมายธรรมชาติ ซึ่งจะต้องมีการเสนอแนวทางเลือกต่าง ๆ ซึ่งอาจมีหลายแผนงานในพื้นที่เดียวกัน เพื่อจะได้พิจารณาตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับการสื่อความหมาย

3.3.4.5 เลือกแผนทางเลือกที่เหมาะสมที่สุด จากขั้นตอนที่ 3.3.4.4

3.3.4.6 ดำเนินงานตามและรวมถึงการกำหนดรายละเอียดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

3.3.4.7 ประเมินผลและปรับปรุงแผน ต้องมีการติดตามผลเพื่อนำข้อมูลมาปรับปรุงแผนให้ทันสมัยอยู่เสมอ

กล่าวโดยสรุป การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น มักจัดทำขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวโดยต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในหลาย ๆ ด้าน เพื่อให้นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมในพื้นที่ได้รับความเพลิดเพลิน และเกิดความรู้สึกตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งรวมทั้งการสื่อความหมายที่มีประสิทธิภาพด้วย อาจเป็นการสื่อความหมายทั้งโดยคนและอุปกรณ์อื่นๆ ทั้ง

นี้ จะต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมด้วย และเพื่อให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างแท้จริง จึงต้องส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดการท่องเที่ยว เพื่อให้การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวขึ้น ๆ เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในปัจจุบันทั่วโลกกำลังให้ความสำคัญกับการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารจัดการ เพื่อให้สอดคล้องกับภาวะสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันที่นับวันจะเสื่อมโทรม และส่งผลกระทบต่อมนุษย์มากยิ่งขึ้น ในพ.ศ. 2535 คณะกรรมการองค์การสหประชาชาติจึงได้กำหนดบทบาทของประชาชนในศตวรรษที่ 21 เพื่อให้เกิดการดูแลจัดการสิ่งแวดล้อมและสังคมให้เกิดความยั่งยืนโดยกำหนดแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมและสังคมของโลกเกิดความยั่งยืน (พระธรรมปิฎก, 2541 : 54)

ประเทศไทยเองก็มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารจัดการภายในประเทศที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ที่เน้นการจัดสรรสิทธิประโยชน์ให้คนทุกกลุ่มอย่างสมดุล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีบทบัญญัติอย่างน้อย 7 มาตราที่กล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ บทบัญญัติเหล่านี้ได้เปลี่ยนสิ่งที่เป็นหลักการสำคัญอย่างน้อย 4 ประเด็นซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เรื่องของรัฐแต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไป แต่เป็นเรื่องของทุกคน

(2) รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่สร้างความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่ม ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รัฐ และองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อม

(3) รัฐธรรมนูญฉบับนี้เชื่อมโยงการคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพเข้าด้วยกัน

(4) ในมาตรา 79 ระบุไว้ชัดเจนว่า ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและกระบวนการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2544 : 45 - 46)

4.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 อ้างถึงใน เรียงชัย ต้นสกุล และนิคม ภูสกุลสุข, 2540 : 2 - 2) ได้อธิบายความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบมาถึงประชาชนเอง จำนวน ไพโรจน์ (2533) ยังได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า จะต้องเริ่มจากการที่ประชาชนเข้าใจสภาพที่แท้จริงของชุมชน และเห็นช่องทางที่จะสามารถปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และเมื่อประชาชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีความคิดเห็นสอดคล้องกัน ก็จะแสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกันในลักษณะต่าง ๆ

นอกจากนี้ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2524) ยังกล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐานความมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นอีกด้วย

4.2 องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนมากกว่าหนึ่งคน ซึ่งเข้ามามีความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ จึงอาจพิจารณาการมีส่วนร่วมในแนวคิดเชิงระบบซึ่งโรจน์จรรย์ ด่านสวัสดิ์ (2541 : 4 - 14) ได้จัดองค์ประกอบการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

(1) พื้นที่และขอบเขตของการมีส่วนร่วม เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญของระบบ โดยลักษณะทางชีวกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองในพื้นที่จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมพื้นฐานของคนในพื้นที่นั้น ในขณะที่ขอบเขตของพื้นที่อาจแสดงถึงความเป็นเอกภาพของระบบและการติดต่อเชื่อมโยงกับระบบอื่น ๆ รวมทั้งจะเป็นตัวกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่กับภายนอก

(2) สมาชิกของระบบหรือคนในระบบ ส่วนหนึ่งจะถูกกำหนดโดยพื้นที่ อาจมีความเป็นเอกภาพ หรือหลากหลายแตกต่างกันไป คนในระบบเดียวกันอาจมีพฤติกรรมที่แตกต่างกันแบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม และสมาชิกของระบบอาจไปมีความสัมพันธ์กับสมาชิกในระบบอื่น ๆ ด้วย

(3) กิจกรรมหรือประเด็นที่เป็นความสนใจร่วมกันของสมาชิกของระบบ เป็นสิ่งดึงดูดให้คนเข้ามาร่วมกันดำเนินกิจกรรมเป้าหมายหรือประเด็นที่สนใจร่วมกัน

(4) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในระบบ คือรูปแบบหรือลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในระบบ ในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน อาจมีคนในพื้นที่เดียวกันหรือคนในระบบอื่น ๆ เข้าร่วมด้วย ความสัมพันธ์ที่หลากหลายนี้มีความสำคัญต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

(5) ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมหรือประเด็น หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมหรือประเด็นที่เป็นจุดสนใจร่วมกันของกลุ่มต่างๆ ในระบบ กิจกรรมที่เป็นจุดสนใจร่วมกันของกลุ่มอาจมีผลกระทบซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นผลให้การดำเนินงานของกลุ่มบางกลุ่มมีการปฏิสัมพันธ์กันอีกระดับหนึ่ง

(6) ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและกิจกรรมในระบบ หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันระหว่างคนกลุ่มต่างๆ กับกิจกรรมหรือประเด็นซึ่งเป็นที่สนใจในระบบ

(7) การเคลื่อนไหวของระบบในมิติของเวลา องค์ประกอบในมิติของเวลาเป็นตัวแปรที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบอื่นๆ

ในขณะที่ปรัชญา เวสารัชช์ (2538, อ้างถึงใน เรียงชัย คັນสกุล 2540 : 2 - 3) ได้จัดองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมเป็น 2 ประการ คือ ประชาชนต้องเข้าเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนา และผู้เข้าร่วมได้ใช้ ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงานหรือทรัพยากรบางอย่าง เช่น เงินทุน วัสดุในกิจกรรมการพัฒนา

4.3 เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของประชาคมตำบล บทวิเคราะห์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (วิบูลสุข บัณฑิตย์ และ มันทนา สามารถ, 2543 : 45) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่าจะต้องอาศัยเงื่อนไข คือ ผู้นำที่มีลักษณะเปิดกว้างและตระหนักถึงความสำคัญของมวลชน และการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น การนำความคิดเห็นของมวลชนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาตำบล และการมีกิจกรรมที่หลากหลายก็จะสามารถรองรับการมีส่วนร่วมที่กว้างขึ้นได้อีกด้วย ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผู้นำของชุมชนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม ในช่วงต้นเป็นการกล่าวถึงผู้นำในลักษณะที่เป็นทางการ ในขณะที่ยังมีกิจกรรมในชุมชนที่เกิดจากประชาชนเป็นผู้จัดตั้ง การเกิดกิจกรรมในลักษณะนี้ต้องอาศัยผู้นำตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ ผู้นำตามธรรมชาตินี้จะต้องมีลักษณะที่สำคัญคือมีคุณสมบัติพื้นฐานตามค่านิยมของชุมชน เช่น มีความเสียสละ อดทน ซื่อสัตย์ เมตตากรุณา (อุทัย คุลเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 28 - 31)

นอกจากนี้ ยังมีการแบ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมเป็น 2 ระดับ คือปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขในระดับชุมชน ได้แก่ นโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ระดับชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดยพิจารณาจากบทบาทของผู้นำชุมชน การดำเนินกิจกรรมขององค์กรชุมชน กฎระเบียบของชุมชน และปัจจัยใน

ระดับตัวบุคคล ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิม สภาพเศรษฐกิจ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น (ยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ, 2543 : 25)

จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้าน อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา โดยศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า เงื่อนไขที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าไม้ คือ การสร้างองค์กรประชาชนที่เข้มแข็ง เพื่อทำหน้าที่ดูแลอนุรักษ์ป่าให้คงสภาพอยู่ได้ โดยองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง ได้แก่ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีกฎระเบียบของชุมชน มีการร่วมมือกันปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนอย่างจริงจัง มีบทลงโทษและมีการบังคับใช้บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบ (อภิชัย พันธเสน, 2538 อ้างถึงใน ยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ, 2543 : 28)

ทั้งนี้ ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) รวมทั้งยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ (2543) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า สามารถแบ่งกลุ่มปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมให้ประชาชน ได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

(1) ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ โดยรัฐจะต้องกำหนดนโยบายที่คำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น สนับสนุนกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง สร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม โดยระบบราชการจะต้องเอื้ออำนวยและเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีการติดตามประเมินผล รวมทั้งการให้การสนับสนุนในภายหลังอีกด้วย

(2) ปัจจัยด้านประชาชน โดยประชาชนในชุมชนจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจและประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา การได้รับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างต่อเนื่อง จะทำให้ประชาชนมีการตัดสินใจและคิดริเริ่มกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเองได้

(3) ปัจจัยด้านนักพัฒนา นักพัฒนาจะต้องมีความรู้และความเข้าใจในกระบวนการมีส่วนร่วม โดยการสนับสนุนด้านการศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสารวิทยาการใหม่ๆ และต้องดำเนินงานพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

(4) ปัจจัยจิตใจ คือ การได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา และโครงการพัฒนานั้น ๆ ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน

4.4 ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้กำหนดให้มีการมีส่วนร่วมของภูมิภาคและชนบทในกระบวนการพัฒนา ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้พัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการปัญหาได้ด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชน และสามารถสนองตอบต่อการ

กระจายการพัฒนาในอนาคตที่จะเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในภูมิภาคและชนบท ทั้งนี้ได้เน้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาและนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

4.4.1 การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนชนบทเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องมีการเตรียมความพร้อมของชุมชนและการเพิ่มศักยภาพขององค์กรในชุมชน โดยการสนับสนุนแหล่งเงินทุนสำหรับการพัฒนาชนบท และการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ของประชาชน นอกจากนี้ ยังต้องสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยังคงส่งเสริมบทบาทของครอบครัวและชุมชนในการบริหารจัดการด้วย

4.4.2 การเพิ่มบทบาทของภาครัฐเพื่อสนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมและมีโอกาสในการพัฒนามากขึ้น โดยจะต้องส่งเสริมความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมขององค์กรชุมชน

4.4.3 การส่งเสริมบทบาทของภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน (เริงชัย ต้นสกุล และ นิคม ภูสกุลสุข, 2540 : 2-5 – 2 - 6)

นอกจากนี้ นเรศ สงเคราะห์สุข (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ปารีชาติ วัลย์เสถียร, 2543 : 148) ยังได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์ที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) การจัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งอาจทำได้หลายวิธี ทั้งการจัดเวทีเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้าน เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ตลอดจนการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และการสรุปบทเรียนที่จะนำไปสู่การปรับปรุงกระบวนการทำงานให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

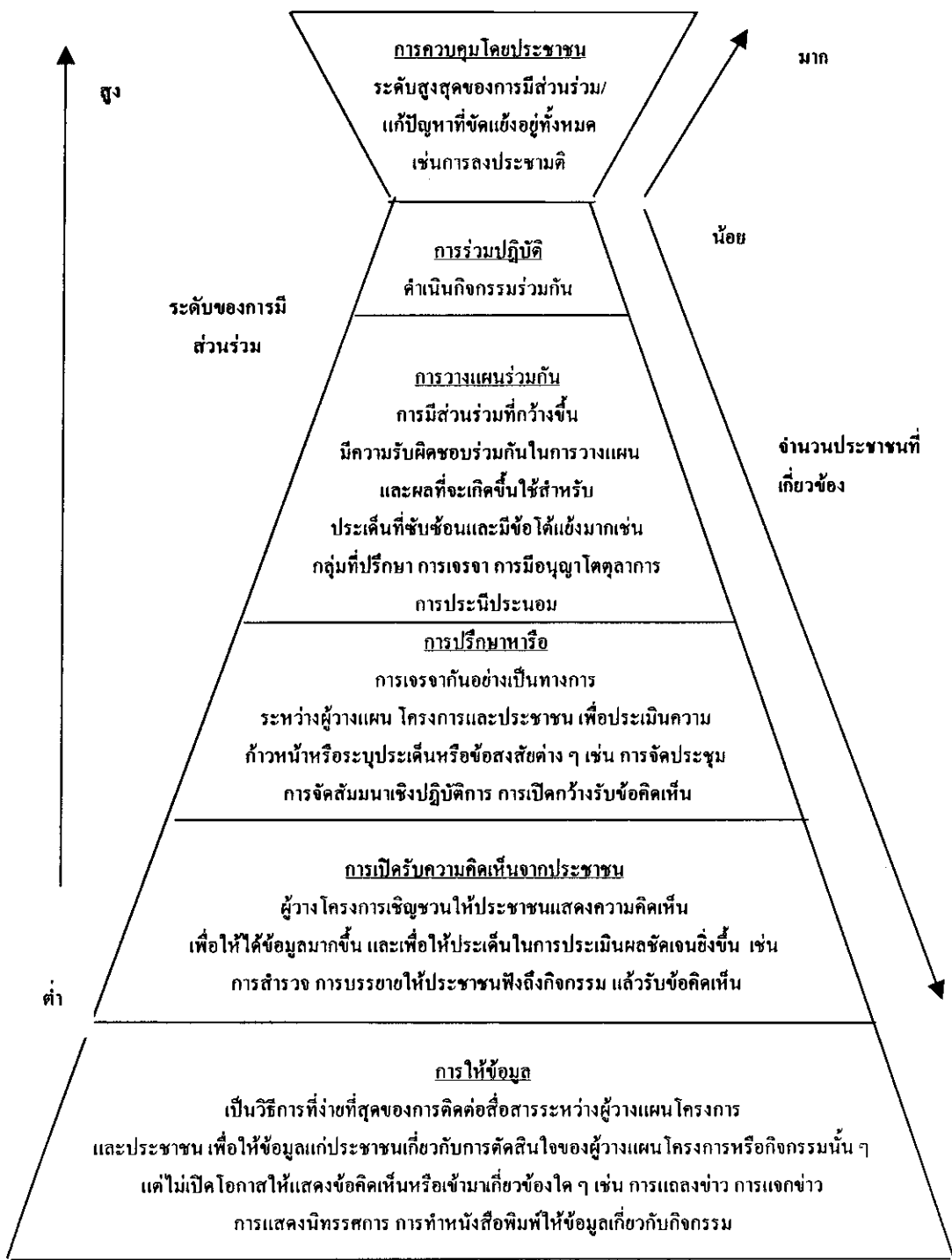
(2) การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำมีความมั่นใจในความรู้ ความสามารถ สามารถแก้ไขปัญหาได้ โดยอาจมีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้มีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้

4.5 ระดับการมีส่วนร่วม

จากแนวคิด องค์กรประกอบ ปังจัยและเงื่อน ไขในกระบวนการมีส่วนร่วมที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้สามารถเชื่อมโยงสู่การจัดระดับการมีส่วนร่วม ดังที่ Szentendre (2539) ได้จัดระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมไว้ 6 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล การเปิดรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน การปรึกษาหารือ การวางแผนร่วมกัน การร่วมปฏิบัติ และการควบคุมโดยประชาชน โดยการให้ข้อมูลจะเป็นการมีส่วนร่วมที่มีประชาชนเข้าร่วมมากที่สุด แต่มีระดับการมีส่วนร่วมต่ำที่สุด ในขณะที่การควบคุมโดยประชาชนจะเป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงที่สุด ดังภาพประกอบ 2

นอกจากนี้ นิพล เชื้อเมืองพาน (2542 : 57) ได้จัดระดับการมีส่วนร่วมเป็น 4 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ซึ่งสุรพร พงษ์พานิช (2544 : 4 - 6) ได้กล่าวถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้เช่นเดียวกัน แต่เพิ่มการมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาไว้เป็นระดับที่ 5 ด้วย

อนึ่ง โรจนัจฉริย์ คำนสวัสดี (2542 : 4 - 12) ได้อธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในบทวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ 8 ระดับ คือ (1) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร (2) การเสนอข้อมูลความคิดเห็น (3) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (4) การเจรจาต่อรอง (5) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในบางขั้นตอน (6) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกขั้นตอน (7) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และ (8) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล โดยมีวิธีการเข้ามามีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนและกลไกของการมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดในตาราง 1

ภาพประกอบ 3 ระดับขั้นการมีส่วนร่วม

ที่มา : <http://www.rec.org/REC/Publications/PPTTraining/cover.html>

ตาราง 1 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน	วิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน	กลไก/เครื่องมือของการมีส่วนร่วม
1. การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร	การติดตามข้อมูล ข่าวสาร จากสื่อต่างๆ	การพัฒนาระบบข้อมูล / การประชาสัมพันธ์ / สื่อสารมวลชนประเภทต่าง ๆ
2. การเสนอข้อมูลความคิดเห็น	การให้ข้อมูลความคิดเห็นผ่านสื่อต่างๆ ผ่านตัวแทน ผ่านแบบสอบถาม/การสัมภาษณ์	การสำรวจ (ความคิดเห็น) สาธารณะ การสัมภาษณ์ ออกแบบสอบถาม การประเมินผลกระทบทางสังคม
3. การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น	การติดตาม/รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ร่วมคิด และเสนอข้อมูล/แลกเปลี่ยนข้อมูล/ความคิดเห็นผ่านจดหมายข่าว/ที่ประชุมหรือคณะทำงาน	การปรึกษาหารืออย่างไม่เป็นทางการ การประชุมรับฟังความคิดเห็น - การประชุมระดับชุมชน - การประชุมรับฟังความคิดเห็นทางวิชาการ - การประชุมประชาพิจารณ์
4. การเจรจาต่อรอง	การติดตาม/รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ร่วมคิด เสนอข้อมูลความคิดเห็น จัดสรรประโยชน์และผลักดันข้อเสนอที่เลือก ผ่านคนกลาง ที่ประชุมหรือคณะทำงาน เพื่อให้แต่ละฝ่ายได้รับประโยชน์ที่สามารถรับได้	การเจรจาต่อรอง
5. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในบางขั้นตอน	การติดตาม/รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ร่วมคิด เสนอข้อมูลความคิดเห็น และร่วมตัดสินใจในบางขั้นตอนของกระบวนการวางแผน / การจัดการผ่านที่ประชุม หรือคณะทำงานระดับนโยบาย / ตัดสินใจเพื่อรักษาผลประโยชน์ในระดับที่เหมาะสมของแต่ละฝ่าย	การประชุมในระดับตัดสินใจ
6. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกขั้นตอน	การติดตาม / รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ร่วมคิด เสนอข้อมูลความคิดเห็น และร่วมตัดสินใจในทุกขั้นตอนของกระบวนการวางแผน / การจัดการผ่านที่ประชุม หรือคณะทำงานระดับนโยบาย / ตัดสินใจเพื่อรักษาผลประโยชน์ในระดับที่เหมาะสมของแต่ละฝ่าย	การประชุมในระดับตัดสินใจ
7. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ	การร่วมดำเนินโครงการ ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งผ่านขั้นตอนที่ได้มีการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อให้บรรลุประโยชน์ในระดับที่เหมาะสมของแต่ละฝ่าย	การจัดทำแผนงาน จัดหาทรัพยากร แบ่งงาน และปฏิบัติตามแผน
8. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล	การร่วมติดตาม ตรวจสอบผลการปฏิบัติการ หรือการดำเนินกิจกรรมตามแผนงานที่ทุกคนเห็นชอบร่วมกัน เพื่อตรวจสอบการบรรลุประโยชน์ในระดับที่เหมาะสมซึ่งแต่ละฝ่ายคาดหวังไว้	การประชุมประเมินผลการปฏิบัติงาน

5.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนมีส่วนร่วม เป็นความพยายามเบื้องต้นที่จะหาแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่สอดคล้องกับความต้องการศึกษาธรรมชาติในพื้นที่อนุรักษ์ที่มีชุมชนเป็นผู้ดูแล ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในส่วนของจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

รักฉัตร เลहनิช (2543) ได้ศึกษาเรื่องการจัดทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติด้วยตนเอง บริเวณป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ จ.ฉะเชิงเทรา พบว่า การออกแบบเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติด้วยตนเอง สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ ที่ต้องการให้มีทั้งการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการศึกษาหาความรู้ทางธรรมชาติ ซึ่งเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติและโปรแกรมการสื่อความหมายจะเป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้เรื่องราวของธรรมชาติให้กับประชาชน โดยมีการออกแบบเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติแบบวงรอบบรรจบ (Loop trail) มีความยาวประมาณ 1.7 กิโลเมตร มีสถานีสื่อความหมายทั้งหมด 16 สถานี 17 เรื่อง แต่ละสถานีประกอบด้วยป้ายสื่อความหมายและม้านั่ง มีการติดตั้งป้ายสื่อความหมายด้านหน้าสิ่งที่จะสื่อ ตำแหน่งของสถานีสื่อความหมายจะแยกออกจากทางเดินเพื่อความคล่องตัวในการสัญจร ส่วนการเลือกรูปแบบของโปรแกรมสื่อความหมายที่พิจารณาจากปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการ คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีในพื้นที่ บุคลากรผู้ดูแลรับผิดชอบพื้นที่ และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ รูปแบบของโปรแกรมสื่อความหมายเป็นป้ายสื่อความหมายทำด้วยสแตนเลสขนาด 30x40 เซนติเมตร ข้อความบนแผ่นป้ายใช้วิธีการแกะสลัก ลงสีข้อความเป็นสีดำ เรื่องราวที่นำเสนอเป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าดิบแล้ง นอกจากนี้ ยังมีการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นต่อผู้ใช้ประโยชน์ไว้ในพื้นที่บริการ เช่น พื้นที่รองรับนักท่องเที่ยวก่อนเข้าทางเดินศึกษาธรรมชาติ ลานจอดรถยนต์ ลานเอนกประสงค์ สุขา ป้ายบอกทาง ซึ่งการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้คำนึงถึงประโยชน์การใช้งานและกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมด้วย

ชีวะภาพ ชีวะธรรม (2541) ศึกษาเรื่องการประเมินและปรับปรุงคุณภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วยตนเองอ่างกา อุทยานแห่งชาติคอยอินทนนท์ พบว่า นักท่องเที่ยวที่เข้ามาใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติด้วยตนเองอ่างกาคิดว่าสภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาติมีความน่าสนใจ และมีความต้องการการสื่อความหมายทั้งรูปแบบการติดตั้งป้ายบรรยายในเส้นทาง และคู่มือแผ่นพับ นอกจากนี้ ยังควรปรับปรุงคุณภาพทางกายภาพของเส้นทาง เช่น แนวรั้วกั้นนักท่องเที่ยว ถึงขยะที่มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ

พิเชฐ พิมลศรี (2536) ได้ศึกษาเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวเดินป่า : ศึกษาเฉพาะกรณีของ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ พบว่า การท่องเที่ยวเดินป่าใน อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ มีแนวโน้มขยายตัวทุกปี เนื่องจากได้รับความนิยมจากกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ชอบความสวยงามของธรรมชาติ วัฒนธรรมท้องถิ่นและการผจญภัย ผลที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวเดินป่า คือ ประชาชนในท้องถิ่นได้มีโอกาสในการหารายได้พิเศษจากการท่องเที่ยว แต่การท่องเที่ยวเดินป่ายังทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น การทิ้งขยะ การก่อกองไฟ ทั้งนี้เนื่องมาจากขาดการควบคุมและการกำหนดเส้นทางเดินป่า รวมทั้งไม่มีกฎข้อบังคับและระเบียบปฏิบัติอย่างจริงจังต่อเนื่อง

นิพล เชื้อเมืองพาน (2542) ได้ศึกษาแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามหลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาวนอุทยานภูชี้ฟ้า จ.เชียงราย พบว่า ตามหลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศข้อที่ 1 ที่ว่าอยู่บนพื้นฐานธรรมชาติ วัฒนธรรมและชุมชนนั้น ภูชี้ฟ้าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่นด้านรูปร่างทางธรณีวิทยาและพืชพรรณ มีชาวเขาเผ่าม้งอาศัยอยู่ในพื้นที่ ส่วนหลักการข้อที่ 2 เกี่ยวกับการบริหารจัดการที่ยั่งยืนนั้น ยังขาดกระบวนการจัดการบริหารจัดการ นอกจากนั้นตามหลักการข้อที่ 3 การให้ความรู้และสื่อความหมายแก่นักท่องเที่ยวและคนในท้องถิ่น พบว่ายังไม่มีการจัดอบรมความรู้แก่คนในท้องถิ่นและภาคธุรกิจ ไม่มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยวที่มีความพร้อม ป้ายและสัญลักษณ์บอกทางยังไม่ชัดเจน ส่วนหลักการข้อ 4 ด้านการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นนั้น ยังไม่พบการมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติการ และการร่วมประเมิณผล มีเพียงแต่การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์เท่านั้น

สำหรับแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวภูชี้ฟ้า คือ จะต้องเน้นให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการภายใต้หลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ให้ความร่วมมือและเสนอแนะ

ยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ (2543) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ใน อ.ปากช่อง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้น้อย เพราะวิถีชีวิตประจำวันของประชาชนใน อ.ปากช่อง ใช้ประโยชน์จากป่าไม้น้อย ประกอบกับการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนนั้น มีการดำเนินงานโดยหน่วยงานราชการ และมุ่งเน้นกิจกรรมที่มีลักษณะป้องกันและปราบปรามผู้กระทำผิดกฎหมาย มากกว่าเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในพื้นที่ร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมเอง เช่น กิจกรรมการขอความร่วมมือในการปลูกป่า การเป็นอาสาสมัครป้องกันไฟป่า ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ มีทั้งปัจจัยในระดับตัวบุคคล ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ยังมีน้อยในชุมชน รายได้ส่วนใหญ่

ไม่เพียงพอค่อการดำรงชีวิต และการขาดความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ป่าไม้ และปัจจัยในระดับชุมชน ได้แก่ นโยบายของรัฐ การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลบริเวณ อ.ปากช่อง และความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนซึ่งมีข้อจำกัดในการดำเนินการ ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ประชาชนใน อ.ปากช่องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้น้อย

กล่าวโดยสรุป ปัจจุบันแนวทางการศึกษาความรู้ในแหล่งธรรมชาติได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างมากในสังคมไทย การศึกษาเพื่อจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติจะเป็นแนวทางหนึ่ง ที่เอื้อให้ประชาชนมีแหล่งศึกษาธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกัน การมีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติจะส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ได้ ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญเพื่อให้การพัฒนาของประเทศเป็นไปอย่างยั่งยืน